

י. העינויים ביום הכיפורים¹

כידוע, התורה אינה מזכירה את איסור אכילה ושתיה ביום הכיפורים אלא מתנסחת בלשון 'עינוי':

וְהִיְתָה לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם, בְּחֻדְשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ תַּעֲנִי אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם וְכָל מְלֶאכֶה לֹא תַעֲשׂוּ... שִׁבַּת שִׁבְתוֹן הִיא לָכֶם וְעַנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם.
(ויקרא טז, כט-לא)

מציווי זה - "וְעַנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם", למדה הגמרא את חובת התענית, והסבירה בשני אופנים מדוע פירושו של עינוי הוא דווקא צום:

הרי הוא אומר "וְהֶאֱבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהוּא" - ענוי שהוא אבידת הנפש. ואיזה זה? זה אכילה ושתיה...

דבי רבי ישמעאל תנא: נאמר כאן 'ענוי' ונאמר להלן 'ענוי'. מה להלן ענוי רעבון - אף כאן ענוי רעבון.
(יומא עד, ב)

ארבעת העינויים האחרים הנהוגים ביום הכיפורים אינם נלמדים מאותו מקור, והגמרא מביאה דרשות נפרדות ללימוד ארבעת העינויים הללו:

דתנו רבא ורב יוסף בשאר סיפרי דבי רב: מניין ליום הכפורים שאסור ברחיצה, בסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה? תלמוד לומר "שִׁבְתוֹן" - שבות. (יומא עד, א)³

הני חמשה ענויין, כנגד מי? אמר רב חסדא: כנגד חמשה ענויין שבתורה. (יומא עו, א)

מדוע הגמרא מבחינה בין איסורי האכילה והשתיה לבין ארבעת העינויים האחרים? האם המקורות השונים של עינויים אלו מקרינים גם על תוקפם ואופיים?

הבדל אחד בין איסורי האכילה והשתיה לבין ארבעת העינויים האחרים מופיע כבר בגמרא: עונש כרת. בתורה נאמר במפורש שהעובר על מצות העינוי ביום הכיפורים חייב כרת: "כִּי כָל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תַעֲנֶה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, וְנִכְרְתָה מֵעַמּוּקָה" (ויקרא כג, כט). ברם, חז"ל למדו שעונש זה מיוחד לאיסורי האכילה והשתיה בלבד, וכדברי הגמרא: "אף על פי שאמרו אסור בכולן, לא אמרו עונש כרת אלא על האוכל ושותה ועושה מלאכה בלבד" (יומא

1. פרק זה מופיע בגרסה שונה בספר 'באר מרים' על יום הכיפורים עמודים 90-96; 102-106.
2. נוסף על שתי דרשות אלו, הגמרא מביאה פסוקים שונים המכנים את הרחיצה, את הסיכה, את נעילת הסנדל ואת תשמיש המיטה בלשון 'עינוי'.
3. בספרא (אמור יא, יד) מובאת דרשה דומה, המונה גם את איסורי האכילה והשתיה.

עד, א). על כן, האוכל ושותה ביום הכיפורים חייב כרת, אך אדם העובר על ארבעת העינויים האחרים אינו חייב כרת.

הבדל נוסף בין האכילה והשתייה לבין העינויים האחרים עולה ממניין המצוות לרמב"ם. הרמב"ם מונה שתי מצוות הקשורות לחובת העינוי ביום הכיפורים: מצוות העשה "להתענות בעשירי מתשרי" (עשה קסד), ומצוות לא תעשה "שהזהירנו מאכול בצום כפור" (לאו קצו). ברור שלדעת הרמב"ם קיימת הבחנה בין איסורי האכילה והשתייה לבין שאר העינויים, ובעוד האוכל ושותה ביום הכיפורים עובר על שתי מצוות - לאו ועשה, הרוחץ ביום הכיפורים או הנועל בו סנדל של עור עובר רק על מצוות העשה.

דאורייתא או דרבנן?

נחלקו הפוסקים בשאלה, האם ארבעת העינויים (מלבד האכילה והשתייה) אסורים מן התורה או מדברי חכמים.

חלק מהפוסקים כתבו שכל חמשת העינויים הם חובה מדאורייתא. בדרך זו כותב רב האי גאון (שאיילתא קסז) שיום הכיפורים "אסור באכילה ובשתייה ובעילת הסנדל וברחיצה ובסיכה ובתשמיש המטה מדאורייתא", וכך כתבו גם פוסקים אחרים (ראו במגן אברהם תריא, א). כך גם עולה מפשטות הסוגיות, שהביאו לימודים שונים מפסוקי התורה לאיסורי הרחיצה, הסיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה.

פוסקים אחרים כתבו שארבעת העינויים אסורים מדרבנן בלבד, והדרשות שהביאה הגמרא אינן מבקשות להצביע על מקור מהתורה לעינויים אלה, אלא הן אסמכתא בעלמא. כך כתב הרא"ש (יומא ח, א) ובעלי התוספות בשם רבנו תם:

ופירש רבנו תם, דכל עינויים דיום הכיפורים - ליתנהו אלא מדרבנן, וקראי אסמכתא בעלמא, לבר מאכילה ושתייה. דהאמר לקמן: "ואם היה מלוכלך בטיט ובצואה, רוחץ כדרכו ואינו חושש"... ואי הוי דאורייתא, היה אסור בכל ענין. אלא מדרבנן. (יומא עז, א ד"ה דתנן)

כראיה לשיטתם, מביאים פוסקים אלו את ההקלות המיוחדות החלות על ארבעת העינויים, שאינן חלות על איסורי האכילה והשתייה. המשנה (ח, א) כותבת שהמלך והכלה מותרים לרוחץ את פניהם ביום הכיפורים, והגמרא מוסיפה ש"אם היה מלוכלך בטיט ובצואה - רוחץ כדרכו ואינו חושש" (יומא עז, ב). ברור שהקלות אלה אינן חלות על איסורי האכילה והשתייה, ורק ספק סכנת חיים מתיר אכילה או שתייה ביום הכיפורים. מכאן הסיקו אותם פוסקים, שארבעת העינויים נאסרו מדרבנן בלבד, וחכמים התירו אותם במקרים מסוימים.

שיטת ביניים בשאלה זו היא שיטתו של הר"ן (יומא א, א מדפי הרי"ף). לדעתו, ארבעת העינויים אסורים מדאורייתא, אך התורה לא קבעה את גדרי העינויים הללו אלא מסרה את

קביעתם לחכמים. חכמים הם אלה שקבעו את כללי ארבעת העינויים, והם "שראו והתירו כל שאינו נעשה לתענוג"⁴.

בהסבר שיטת הרמב"ם בשאלה זו נחלקו הדעות. הרמב"ם מביא את חמשת העינויים הנהוגים ביום הכיפורים בשתי הלכות שונות: הראשונה עוסקת באיסורי האכילה והשתייה, והשנייה כוללת את שאר העינויים:

מצות עשה אחרת יש ביום הכיפורים, והיא לשבות בו מאכילה ושתייה, שנאמר: "תַעֲנוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם" - מפי השמועה למדו: ענוי שהוא לנפש, זה הצום. וכל הצם בו - קיים מצות עשה, וכל האוכל ושותה בו - ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה, שנאמר: "כִּי כָל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תַעֲנֶה בַעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה, וְנִכְרְתָה".

וכן למדנו מפי השמועה שאסור לרחוץ בו או לסוך או לנעול את הסנדל או לבעול, ומצוה לשבות מכל אלו כדרך ששבות מאכילה ושתייה, שנאמר: "שֵׁבֶת שֵׁבֶתוֹךָ" - שבת לענין אכילה, ושבתון לענינים אלו. ואין חייבין כרת או קרבן אלא על אכילה ושתייה בלבד, אבל אם רחץ או סך או נעל או בעל - מכין אותו מכת מרדות.

(הלכות שביבת עשור א, ד-ה)

הרמ"ך, בפירושו על הרמב"ם, הסביר שרק האכילה והשתייה אסורות מן התורה, ואילו שאר העינויים אסורים מדברי חכמים בלבד. אולם רוב מפרשי הרמב"ם, וביניהם הכסף משנה, סבורים שארבעת העינויים אסורים לדעת הרמב"ם מדאורייתא, שהרי הרמב"ם הזכיר ביטוי זהה לגביהם ולגבי איסורי האכילה והשתייה - "מפי השמועה"⁵.

אם אכן סובר הרמב"ם, ופוסקים רבים לצדו, כי ארבעת העינויים אסורים ביום הכיפורים מדאורייתא, כיצד יתרוצו את קושיות בעלי התוספות? הלוא מצאנו שמלך וכלה מותרים לרחוץ ביום הכיפורים, וחז"ל התירו גם לכל אדם לרחוץ ידיו אם התלכלכו בטיט ובוץ. כיצד התירו חז"ל רחיצה במקרים אלו, שברור שאינם נחשבים לפיקוח נפש?

הנצי"ב (העמק שאלה, קסז) נדרש לקושיה זו, והסביר שהתורה כלל לא אסרה באופן גורף רחיצה ביום הכיפורים. לדבריו, הציווי "וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם" אינו חל על כל רחיצה, אלא רק על רחיצה של תענוג. חכמים הוסיפו על דברי התורה, ואסרו גם רחיצה שאינה לתענוג, אך חכמים גם התירו רחיצה שכזו במקום הצורך: למי שידיו מלוכלכות, למלך ולכלה.

להיות כמלאכים

איסורי האכילה והשתייה הנהוגים ביום הכיפורים קשורים לצום ולתענית שהם מדרכי התפילה והתשובה, וכדברי הנביא: "קִדְּשׁוּ צוֹם, קְרָאוּ עֲצָרָה... וְזָעְקוּ אֶל ה'" (יואל א, יד). כשם שאנשי שושן הבירה לא אכלו ולא שתו כדי להתפלל על אסתר (אסתר ד, טז), ובדומה

4. בנושא זה ראו בספרי 'מסיני ועד ימינו' בפרק 2.1.

5. יש לציין שבפירוש המשנה (יומא ח, א) ובספר המצוות (עשה קסד) הרמב"ם מתנסח בלשון מפי

לאנשי נינוה שקראו צום בתשובתם (יונה ג, ה), כך גם אנו מתענים, שבים בתשובה ומתפללים לה' שירחמנו. ביום הכיפורים יפה התענית שבעתיים, שהלוא ביום זה הסתיימו ארבעים הימים שבהם משה רבנו לא אכל ולא שתה (דברים ט, יח), וביום זה ירד מהר סיני והלוחות השניים בידו.

אולם מדוע ציוותה התורה להתענות ביום הכיפורים גם מרחיצה, מסיכה, מנעילת הסנדל ומתשמיש המיטה, וכי מצאנו שעינויים אלו אף הם מדרכי התשובה?

ניתן היה להסביר שהתורה מצווה עלינו להצטער ביום הכיפורים ולהתעצב בו, וכפשט המילים - "וְעֲנִיתֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם". אולם הגמרא דנה במפורש בחובת העינוי, ומסיקה שאין חובה על האדם להרבות את צערו באופן פעיל, כפי שנרחיב בפסקה הבאה. יום הכיפורים הוא אפוא יום עינוי, אך לא יום של צער. אם כן חזרה השאלה: מה טיבם של חמשת העינויים, ומדוע ציוותה עליהם התורה?

התשובה הפשוטה ביותר לשאלה זו היא שביום הכיפורים מחויבים אנו להקדיש את כל מרצנו לתשובה, לתפילה ולעבודת ה'. אם בכל השנה אנו נאלצים לפנות זמן לצרכים החומריים המאפיינים את העולם הזה, הרי שביום הכיפורים אנו מתאמצים להתעלם מצרכים אלו, כדי לעסוק משך היום כולו בתפילה ובכפרה.

תשובה אחרת לאותה שאלה מובאת במדרש, המסביר שבחמשת העינויים מידימים אנו למלאכי מרום:

ראה סמאל שלא נמצא בהם ביום הכיפורים חטא, אמר לפניו: רבון כל העולמים! יש לך עם אחד כמלאכי השרת שבשמים. מה מלאכי ישראל אין בהם אכילה ושתיה, כך ישראל אין להם אכילה ושתיה ביום הכיפורים. מה מלאכי השרת שלום ביניהם, יחפי רגל ביום הכיפורים, כך ישראל יחפי רגל ביום הכיפורים. (פרקי דרבי אליעזר פרק מה)

הרצון להידמות למלאכים עולה גם מדברי הפוסקים שפירשו שיסוד העינוי ביום הכיפורים זהה ליסוד השביתה ממלאכה. כך מפורש בדברי הרמב"ם, שהשווה במפורש את חובת העינוי לאיסור עשיית המלאכה, ולמד את שניהם מהביטוי 'שבת שבתון':

מצות עשה לשבות ממלאכה בעשור לחדש השביעי, שנאמר: "שֵׁבֶת שֵׁבֶתוֹן הוּא לְכֶם"...

וכן למדנו מפי השמועה שאסור לרחוץ בו או לסוך או לנעול את הסנדל או לבעול. ומצוה לשבות מכל אלו כדרך ששבות מאכילה ושתיה, שנאמר: "שֵׁבֶת שֵׁבֶתוֹן" - שבת לענין אכילה, ושבתון לענינים אלו. (הלכות שבת עשור א, א;ה)

נראה שלדעת הרמב"ם, היסוד המשותף לחובת העינוי ולאיסור המלאכה הוא הרצון להימנע מפעולות חומריות ביום הכיפורים. ביום הכיפורים אנו קרובים במיוחד לקב"ה,

הקבלה, ובעניין זה שני הנוסחים בעלי משמעות זהה. על הבנת פשר המושג "מפי השמועה" נטושה מחלוקת בין מפרשי הרמב"ם. עסקנו בנושא זה בספרי 'מסיני ועד ימינו' בפרק 2.4.

שהרי הכהן הגדול נכנס לפני ולפנים רק ביום קדוש זה, וכדברי הפסוק: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לְפָנַי ה' תְּטַהְרוּ" (ויקרא טז, ל). כשם שהמלאכים - הניצבים לפני ה' במשך כל השנה - אינם עסוקים במלאכה, באכילה או ברחיצה, כך גם אנו מנעים מפעולות חומריות בעמדנו לפניו יתברך⁶.

האם חובה להצטער?

מפשט מצות התורה - "וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם" - עולה שקיימת חובה להתענות ביום הכיפורים. פירושה של המילה "עינוי" בתורה הוא צער ודיכוי, ובדומה לפירושה של מילה זו בימינו. כך למשל אוסרת התורה על עינוי אלמנה ויתום:

כֹּל-אֶלְמָנָה וְיָתוּם לֹא תַעֲנוּן. אִם עָנָה תַעֲנֶנָּה אֹתוֹ, כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי - שְׁמַע אֶשְׁמַע צַעְקוֹ.
(שמות כב, כא-כב)

האם גם ביום הכיפורים קיימת חובה להצטער ולהתעצב? מקורות שונים מלמדים שאין חובה כזו, ושחובת העינוי ביום הכיפורים מוגבלת לחמשת האיסורים המוכרים לנו: אכילה ושתייה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה.

הגמרא דנה בחובת העינוי, ודוחה את האפשרות שהאדם חייב לשבת בשמש או בקור כדי לענות את גופו:

תנו רבנן: "תַּעֲנוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם". יָכוֹל יֵשֵׁב בַּחֲמָה או בַּצָּנָה כְּדֵי שִׁיצְטַעַר? תִּלְמוּד לומר: "וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ". מה מלאכה - שב ואל תעשה, אף ענוי נפש - שב ואל תעשה. ואימא, היכא דיתיב בשימשא וחיים ליה - לא נימא ליה קום תוב בטולא; יתיב בטולא וקריר ליה - לא נימא ליה קום תוב בשימשא? (- ואולי מי שיושב בשמש וחם לו - לא נתיר לו לשבת בצל, ומי שיושב בצל וקר לו - לא נתיר לו לשבת בשמש?) דומיא דמלאכה. מה מלאכה - לא חלקת בה, אף ענוי - לא תחלוק בו. (עד, ב)

מדברי הגמרא עולה שאין חובה על האדם לגרום לעצמו סבל ביום הכיפורים, ולהשתדל לשבת במקום קר או חם. חובת העינוי מוגבלת לאיסורי "שב ואל תעשה" בלבד, ואין על האדם חובה לעשות מעשה אקטיבי כדי לצער את גופו.

בהקשר זה, ראוי להזכיר שחלק מהראשונים כתבו במפורש שביום הכיפורים אנו מצוּיִים להימנע ממעשים שנועדו לתענוג בלבד, ואין חובה להימנע ממעשים שנועדו לצרכים אחרים. בדרך זו הזכרנו את דברי הנצי"ב, וכך מפורש בפסיקת השולחן ערוך לגבי איסור רחיצה:

6. הסבר שלישי לחמשת העינויים מובא ב"תפילה זכה", שחברה על ידי בעל ה"חיי אדם". לשיטתו, העינויים משולבים עם שאר מנהגי יום הכיפורים, ותכלית כולם היא לכפר על עבירות שעשינו בגופנו במהלך כל השנה. דברי ה"חיי אדם" הם הרחבה של רעיון המופיע כבר בספר הזוהר (שמות כ ע"ב), שלפיו העינוי ביום הכיפורים הוא מעין קרבן.

אסור לרחוץ ביום הכיפורים, בין בחמין בין בצונן, ואפילו להושיט אצבעו במים - אסור. ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים בטיט או בצואה, או שנטף דם מחוטמו - מותר לרחצם, **שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג.** (תריג, א)

האם מותר להקל על הצום?

לאחר שראינו כי אין חובה להצטער ביום זה עולה השאלה האם מותר לאדם לעשות מעשה כדי להקל על תעניתו?

שאלה זו עולה בגמרא ביחס לאיסור רחיצה. ישנן דרכים לצנן את הגוף ולקררו מבלי לרחוץ במים, והגמרא כותבת שמותר להשתמש בדרכים אלה ביום הכיפורים:

אמר רב יהודה: מותר להצטנן בפירות. רב יהודה מצטנן בקרא. רבה מצטנן בינוקא. רבא מצטנן בכסא דכספא... אמר ליה לרב יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי: בר אריא! תא אימא לך מילתא מעליתא דהוה עביד אבוך (- בוא ואלמדך דבר טוב שהיה אביך עושה). מטפחת היה לו בערב יום הכיפורים, ושורה אותה במים ועושה אותה כמין כלים נגובין, ולמחר מקנח בה פניו ידיו ורגליו. (עח, א)

חז"ל התירו להקל על העינוי בצורות שונות, ואף כינו מעשים אלו בתואר "מילתא מעליתא" - 'דבר טוב'. הרי שאין כל איסור לצנן את הגוף ולקררו, כל עוד אין בכך משום איסור רחיצה.

כך באשר לאיסור הרחיצה, וכך באשר לאיסור נעילת הסנדל. בהמשך הסוגיה הגמרא עוסקת בזיהוי הסנדל שאסור לנעול ביום הכיפורים, ותוך כדי הדיון מבהירה שאין לשאלה זו כל קשר לשאלת טיב הסנדל או התענוג שבלבישתו:

מבעיא להו: מהו לצאת בסנדל של שעם ביום הכיפורים?... מתיב רמי בר חמא: הקיטע יוצא בקב שלו... ושויין שאסור לצאת בו ביום הכיפורים! אמר אביי: התם דאית ביה כתייתין (- שיש לו ריפוד רך), ומשום תענוג. אמר ליה רבא:... כל תענוג דלאו מנעל הוא, ביום הכיפורים מי אסור? והא רבה בר רב הונא הוה כריך סודרא אכרעיה (- היה כורך בד על כף רגלו)?!

ברור מדברי רבא, שאיסור נעילת הסנדל איננו כולל את כל סוגי המנעל הנוחים. התורה אסרה לנעול ביום הכיפורים סנדל, ויש מקום לדון על טיבו של סנדל זה. אולם אם מנעל מסוים אינו נחשב לסנדל - אין כל איסור ללכת בו ביום הכיפורים, אף שהוא מענג את הנועל אותו.

ראיה נוספת להיעדר החובה להצטער ביום הכיפורים ניתן להביא משיטת רש"י (יומא פא, ב ד"ה כל האוכל), שהסביר שחובת האכילה בתשיעי בתשרי נועדה להקל על הצום ביום הכיפורים. מסיבה זו התירו הפוסקים גם ליטול בערב יום הכיפורים גלולות המקילות על הצום (שו"ת חלקת יעקב או"ח סי' רטז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' לב). אין מצווה לסכול

ביום הכיפורים, אין עניין להקשות על הצום ולהכבידו, ואין חובה להימנע ביום זה מפעולות הקלה לצום⁷. בדרך זו כתב בשו"ת מהרש"ג:

וכל המחמיר בשביל כך כדי שיהיה נחשב לו ענוי יותר, שיצטער יותר - אין זה אלא חסיד שוטה, ואין לו דעת להבין עומק תורתנו הקדושה... ופשוט אצלי דמי שהולך ביום הכיפורים בענוי של נעילת הסנדל מקום קר, כדי שיצטער יותר בהליכתו יחף - אינו מקבל שום שכר על זה, ורק נחשב לשוטה ופתי... ועוד נראה לי, דמי שעושה פעולה שיצטער ביום הכיפורים אפילו באחת מחמשת עינויים על אופן שהתורה התירה, והוא בא להחמיר כדי שיצטער - יהיה לו עונש משום פְּזוּי יום טוב... ולכן דעתי בכל החומרות יתירות שאדם נוהג ביום הכיפורים ומצטער, אם אין בהתנהגותו טעם ידוע שינצל מאיזה דבר... לדעתי עושה שלא כדן מצד בזוי היום, דכבוד היום הוא לכבדו ושלא לצער את עצמו חוץ מאותן דברים שצוותה בו תורתנו הקדושה ולא יותר⁸. (חלק ב סימן ק')

הרחת ריח טוב

נושא נוסף הנוגע לעניינינו הוא הרחת טבק ביום הכיפורים. במסגרת חמשת העינויים, אין איסור על הרחת ריח נעים, ולכן לכאורה יש להתיר זאת ביום הכיפורים. אולם אין ספק שריח טוב מענג את הגוף (ואף מברכים עליו ברכת הנהנין), ואם יש חובה להתענות, אולי יש לאסור זאת ביום הכיפורים.

בעל "ערוך השולחן" התייחס לשאלה זו, וקבע שאין מקום לאסור על הרחת טבק ביום הכיפורים:

מותר להריח כל מיני ריח ביום הכיפורים... ביום הכיפורים לא נאסרה אלא דבר שהגוף נהנה מזה, לאפוקי ריח, שאין הגוף נהנה ממנו כלל אלא הנשמה בלבד, לפיכך לא נאסרה ביום הכיפורים. ואדרבא - מצוה להריח ביום הכיפורים כדי למלאות מאה ברכות. (או"ח תריב, ו)

הרחת טבק אינה אסורה, ומתברר שייתכן שהיא נחשבת למצווה. בספר "גן המלך" (סימן קמה) מובא שאם הרחת ריח טוב אינה אסורה ביום הכיפורים, ייתכן שיש בה מצווה

7. בשו"ת באר משה (ח"ב סי נב) הביא ששאלה זו אולי נתונה במחלוקת ראשונים. הגמרא (שבת קטו, א) קובעת שמותר לעשות פעולות מסוימות בצהרי יום הכיפורים כדי להכין את סעודת מוצאי הצום "מפני עגמת נפש". רש"י הסביר שפעולות אלה הותרו כדי שהאדם יתעסק באוכל ויצטער בתעניתו, ולדבריו מובן שיש עניין להוסיף צער ביום הכיפורים. אולם ראשונים אחרים הסבירו שעגמת הנפש המוזכרת בגמרא היא דחיית הסעודה במוצאי הצום, ולדבריהם מובן שאין לסוגיה זו השלכה לענייננו.

8. בדרך דומה כתב הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא קסז)- " אבל ביוה"כ... לא צוותה תורה להכחיש את הגוף אלא מאכילה ושתיה ולא משאר דברים המצערם. ולא אסרה תורה אלא תענוגים של ד' דברים דימקרי העדרן עינויים."

של עונג יום טוב, שהרי גם יום הכיפורים הוא יום טוב וגם אותו יש לענג בדרכים המותרות.

שמחה ועונג ביום הכיפורים

דברי "גן המלך" מעוררים שאלה עקרונית נוספת; יש מצווה מהתורה לשמוח במועדים, לכבדם ולהתענג בהם (הלכות שביתת יום טוב ו, טז-יז). האם גם ביום הכיפורים יש מצווה לשמוח ולהתענג?

רבנו יונה (שערי תשובה ד, ט) כותב שאכן קיימת מצוות שמחה ביום הכיפורים, אך כיוון שעיקר קיומה של השמחה הוא במאכל ובמשתה, ואין אפשרות לקיים זאת ביום הכיפורים, אנו מקדימים את הסעודה ביום אחד ומקיימים אותה בערב יום הכיפורים:

כי בשאר ימים טובים אנחנו קובעים סעודה לשמחת המצוה, כי יגדל וישגא מאד שך השמחה על המצוות... ומפני שהצום ביום הפורים, נתחייבו לקבוע סעודה על שמחת המצוה בערב יום הפורים.

אם באופן עקרוני חלה מצוות השמחה גם ביום הכיפורים, ובאופן עקרוני אף חובה להתענג ביום הכיפורים, אזי מובן שאין מקום להוסיף צער על חמשת העינויים שקבעה התורה⁹. מצוות "וענייתם את נפשתיכם" מוגבלת לגדרים שקבעה לה התורה, ואין כל עניין לסבול ולהתייטר ביום הכיפורים.

מצוות שמחה ביום הכיפורים באה לידי ביטוי בדברי המשנה במועד קטן (ג, ה) שרגל מפסיק את האבלות, ולכן מי שיושב שבעה מפסיק את אבלותו לפני המועד. התנאים נחלקו (משנה ו) מה הדין לגבי ראש השנה ויום הכיפורים - האם דינם כ'רגלים' והם מפסיקים את האבלות, או שאינם מפסיקים את האבלות כשבת. להלכה נפסק שיום הכיפורים נחשב כרגל לעניין אבלות, והוא מפסיק את מגיין השבעה ודינם כרגלים לכל.

הגישה המקובלת בראשונים להסבר דין הפסקת האבלות במועדים, הינה שהמועד מפסיק את האבלות בגלל מצוות השמחה שקיימת בו. קיימת סתירה מובנית בין מצוות השמחה בחג ובין התחושה הפנימית של האבלות, ולכן החג מפקיע את האבלות¹¹. בדרך זו כותב הרמב"ן בתורת האדם:

9. מצוות הכבוד ודאי חלה גם ביום הכיפורים, כפי שכותבת הגמרא (שבת קיט ע"א): "אמר ליה ריש גלותא לרב המנונא: מאי דכתיב 'לקדוש ה' מקדו?' אמר ליה: זה יום הפורים, שאין בו לא אכילה ולא שתייה, אמרה תורה: כבדהו בכסות נקיה".

10. ייתכן שמצוות השמחה אינה נוהגת ביום הכיפורים כפי שהיא נוהגת בשאר המועדים, אך בכל זאת יש חובה לשמוח ביום הכיפורים ולעצב את אופיו כיום טוב. ראו על כך בספר "באר מרים" על ראש השנה, עמודים 57-59.

11. ראו את דברי הרב סולובייצ'יק בספרו שיעורים לזכר אבא מרי חלק ב עמוד קצז; בספרו מן הסערה עמודים 177-194.

ורב אחא משבחא פרש: שבת עולה ואינה מפסקת, מאי טעמא? עונג הוא דכתיב ביה. (עמוד רכג)

יתכן ומחלוקת התנאים לגבי ראש השנה ויום הכיפורים, יסודה בשאלה האם יש מצוות שמחה בימים אלו כבשאר המועדים. להלכה אנו מבינים שיום הכיפורים זהה לשאר המועדים, והמפגש עם השכינה ביום זה מחייב את ביטול האבלות. המפגש עם ה' במועד, גורם לחיוב עונג יום טוב וכבוד יום טוב כבשאר המועדים, ואנו מקיימים זאת בפעולות המותרות במהלך הצום.

אחרית דבר

יום הכיפורים הינו מועד השונה במהותו משאר מועדי ישראל. ביום זה אנו מצווים בחמישה עינויים, היוצרים התנתקות מהעולם הגשמי. מטרת העינויים אינה לצער את גופנו, אלא לדמות אותנו למלאכים המתעסקים רק בחיי הרוח ללא צרכי החומר הגשמי. אנו מתנתקים מהגוף שלנו ומיטהרים בעמידתנו הרוחנית לפני הקב"ה המכפר על חטאינו.

חווית המועד שונה ביום קדוש זה, אך עדיין מדובר ביום חג. לאור עקרונות אלו ראינו, כי הגדרת המלאכות האסורות ביום זה נגזרת מגדרי חכמים ולא כל פעולה אסורה. מותר להקל על הצום בדרכים המותרות, ואין עניין להרבות צער וקושי. היבט נוסף למעמד היום והגדרתו כיום מועד, מקרין על כך שחל ביום זה חיוב שמחה ועונג יום טוב. משמעות של קיום המועד ביום זה שונה משאר החגים, לאור מטרת היום וייעודו, אך גדרו נותר על כנו כאחד מהחגים מקראי הקודש.

